

NEKA PITANJA SILABACIJE GRČKOG I LATINSKOG JEZIKA

Svoje misli izražavamo riječima koje logički svrstavamo u rečenice. Sa semantične strane te su riječi glagoli, imenice, pridjevi itd.; sa sintaktičke strane one su u rečenici predikat, subjekt, objekt itd. Nas ovdje zanima upravo riječ, ali niti sa svoje semantičke niti sa sintaktičke strane niti kao cjelina, već u svojim sastavnim dijelovima.

Analizu riječi možemo obaviti morfološki, pa ćemo doći do najmanjih sastavnih dijelova: korijen, sufiks (prefiks ili infiks) i fleksijski element. Analizu riječi možemo obaviti i fonološki, prema tome kako je akustički primjećujemo u nizu fonema u govornom lancu.

Ne može se kazati da najmanju govornu jedinicu predstavlja glas (fonema), sonant ili konsonant. Jedan sam sonant ili vokal može doduše formirati silabu, npr. *a-ko*, *o-ko*, ili čak i pojedinu riječ, npr.: *i*, *a* (veznici). Ali općenito su izolirani glasovi nešto apstraktno; o njima možemo govoriti kad ih potpuno apstrahiramo od riječi, kad ogledavamo njihov govorno-akustični utisak, ne vodeći računa o njihovoj funkciji u riječi, u lančanom govoru¹. Tu nam se neposrednije nameću slogovi, kako nam svjedoči i povijest pisma. Stara pisma su, naime, označavala prije slogovne jedinice, a kasnije dolazi do alfabetskog sistema².

Riječi i slogovi ili silabe ne nastaju proizvoljnim nizanjem pojedinih fonema, već njihovim smišljenim spajanjem, u skladu sa fonacijskim zahtjevima i auditivnim utiskom. Grčke riječi: θάνατος, ἔθλον, θνητός, θνήσκω, λείπω, λιπεῖν, λέλοιπα, ili: λέγω, λόγος; latinske riječi: *tēgo*, *tōga*; *fācio*, *fēci*; naše riječi *smrt*, *umor*, *umirati*; njemačke riječi: *springen*, *sprang*, *gesprungen* — pokazuju da pojedine foneme u pojedinim oblicima imaju točno određen položaj već u manjim dijelovima riječi, u silabi, i da se opet silabe koliko u samoj riječi, toliko u govornom lancu skladno nižu jedna za drugom. Stoga ćemo govoriti o fonemama kao o sastavnim elementima već formirane i u neku ruku samostalne govorne jedinice, silabe u kojoj tek dobivaju one svoju realnu, konkretnu vrijednost, gdje nema više govora o 24 ili 30 slova

¹ Isp. Maurice Grammont, *Traité de phonétique*, Paris 1965 — str. 95.

² Isp. Ferdinand de Saussure, *Cours de linguistique générale*, publié par Charles Bally et Albert Sechchaye, avec collaboration de Albert Riedlinger, Payot, Paris 1949. — Citiram prema prijevodu Sretena Marića, Beograd 1969 — str. 61.

nekeg alfabeta, o vrstama A, K, I itd., već o njihovim funkcijama u govornom lancu.

Silabu bih ovdje uporedio sa kemijskom molekulom koja nas interesira kao osnovna jedinica neke materije, u kojoj naknadno ispituujemo odnos i raspored u njoj sadržanih atoma.

Kao što svaki jezik pored zajedničkih fonema ima i svojih specifičnih, koje kao takve u pojedinom jeziku proučavamo da ih zatim kompariramo sa fonetskim sistemom drugih jezika, tako i u poimanju najmanje govorne jedinice, silabe, svaki jezik ima nešto specifično, bilo u njezinu formiranju bilo u razgraničavanju. Ovdje mislim govoriti o tome kako su Grci, odnosno Rimljani tretirali silabu u posljednjem periodu svog jezičnog razvoja.

Prvi koji se tim pitanjem naučno pozabavio bio je E. Hermann, u djelu „Silbentrennung im Griechischen und in den anderen indogermanischen Sprachen“ (Göttingen 1923). Sa stajališta moderne fonologije, u duhu praškog i kopenhaskog kruga, to pitanje u novije vrijeme obrađuje poljski indoeuropeista Jerzy Kuryłowicz, pogotovo u člancima što su izišli u kolekciji „Esquisses linguistiques“ god. 1960³.

Silaba se sastoji, jednostavno rečeno, od vokala i konsonanta. Međutim, struktura silabe može biti vrlo različita. U njoj ćemo svakako uvijek naći vokal. „...Nema silabe bez vokalske točke i nema u fonologiji silabe bez vokala“⁴. Vokalu najredovitije prethodi konsonant: *pa-ter*. To je klasični primjer silabe: konsonant + vokal. Takvu silabu zovemo otvorenom, tj. nikakav je konsonant ne zatvara prema slijedećoj silabi: npr. grčki. $\mu\acute{\epsilon}\nu\omega$ lat. *le-go*, hs. *mo-re*.

Međutim, silaba je često zatvorena nekim konsonantom, npr. grčki $\tau\acute{\upsilon}\pi\text{-}\tau\omega$ lat. *rum-po*, hs. *gor-ko*. Takvu silabu zovemo stoga zatvorenom.

Ako uzmemo u obzir grčke oblike, kao što su: $\lambda\acute{\epsilon}\iota\pi\omega$, $\lambda\iota\pi\epsilon\tilde{\iota}\nu$, $\lambda\acute{\epsilon}\lambda\omicron\iota\pi\alpha$ ili: $\mu\acute{\epsilon}\nu\omega$, $\mu\acute{\omicron}\nu\omicron\varsigma$; $\nu\acute{\epsilon}\mu\omega$, $\nu\acute{\omicron}\mu\omicron\varsigma$; $\lambda\acute{\epsilon}\gamma\omega$, $\lambda\acute{\omicron}\gamma\omicron\varsigma$, u kojima iste silabe samo promjenom njihova vokalskog dijela dobivaju ili drugo vremensko značenje, ili pak označuju drugu vrstu riječi, imenicu ili glagol, lako je uvidjeti da oba dva dijela, vokal i konsonant, ne igraju jednaku ulogu u formaciji silabe. U gornjim primjerima vidjeli smo da su konsonanti nepromijenjeno ostajali na svom mjestu, dok je riječ dobivala drugo vremensko značenje ili prelazila u drugu vrstu samom promjenom vokalskog dijela. Prema tome, konsonanti nisu u tim procesima odigrali nikakvu posebnu funkciju, već su to uradili vokali. Stoga kažemo da su konstitutivni ili centralni dio silabe vokali. Konsonanti su pak njezin komplementarni ili marginalni dio⁵.

³ Ističem posebno članke: *Les structures fondamentales de la langue*; *Struktura morfemu*; *Contribution à la théorie de la syllabe*; *Le sens des mutations consonantiques*; *Morphological Geminatio in Celtic and Germanic*; *Linguistique et théorie du signe*; — *Esquisses linguistiques* izdala je Polska Akademija Nauk — Komitet Jezykozawcze, Prace Jezykozawcze 19, Wrocław — Krakow, 1960. Izvode članaka navodim prema stranicama te kolekcije.

⁴ Isp. Grammont, nav. dj. str. 102.

⁵ Kuryłowicz, nav. dj. *Contribution*, str. 195.

Ako stoga želimo fonološki analizirati neku riječ, tj. provesti silabičku delimitaciju, prvotno ćemo se ograničiti na vokale. Kao što nema fonološke silabe bez vokala, tako opet u jednoj silabi ne može biti nego samo jedan vokal. Riječ će imati toliko silaba koliko ima vokala. Prema tome vrlo je jednostavno delimitirati grčku riječ *ζυθρωπος*. Nemamo ništa drugo nego prebrojiti vokale (*a+o+o*). Velimo da je to trosložna riječ. Prelazni konsonantski kompleks između prvog i drugog sloga (*-nthr-*) ne zadaje nam u ovakvoj silabičkoj delimitaciji nikakvih muka⁶.

Međutim, to je upravo centralni problem silabičke delimitacije. Ne pitamo se samo koliko riječ ima slogova, već kako doći do tih slogova, što uraditi s konsonantskim kompleksom koji se nalazi između dva konstitutivna dijela silabe.

Decizivnu ulogu u rastavljanju ili razgraničenju slogova igraju upravo ti konsonantski kompleksi unutar riječi. Kao što je sintaktički vrlo važno pitanje odrediti kojoj govornoj grupi pripadaju pojedine riječi u rečenici, da li predikatu, subjektu ili objektu, isto je tako fonološki važno odrediti kojoj silabi pripadaju interni konsonanti.

Dioba fonema na vokale i konsonante⁷ praktična je, ali je nedostatna, pa je fonologisti različito proširuju, prema tome s kog stanovišta promatraju fonemu.

Kad je govor o silabaciji, najpodesnije je fonemu ogledati u njezinoj otvorenosti u usnoj šupljini, jer govorni organi igraju važnu funkciju u formiranju silabe i riječi, mada u pojedinim jezicima različito. Diobu fonema prema otvorenosti u usnoj šupljini proveli su gotovo istodobno Ferdinand de Saussure⁸ i M. Jespersen⁹. Ja je navodim prema Grammontu¹⁰ koji razlikuje osam stupnjeva otvora:

1. Stupanj 0 (nula) prave okluzive: *p, b, t, d, k, g*.
2. Stupanj 1 prave spiranti: labiodentalni (*f, v*) dentalni (*s, z*), velarni (*h*) i aspirate.
3. Stupanj 2 prave nazali: *n, m*
4. Stupanj 3 prave likvide: *l, r*
5. Stupanj 4 prave poluvokali: *i, u*
6. Stupanj 5 prave vokali: *i, u*
7. Stupanj 6 prave vokali: *e, o*
8. Stupanj 7 pravi vokal: *a*.

Kad kažemo da nema silabe bez vokala, mislimo na tri zadnja stupnja (5, 6, 7) sa vokalima: *i-u, e-o, a*. Neki ih zovu sonanti, pa se i ovdje služim izmjenično tim nazivima.

Kad govorimo o konsonantima i o konsonantskoj grupi u silabi, mislimo upravo na pet prvih stupnjeva. Međutim, konsonanti u užem smislu, to su samo okluzive i spiranti (1. i 2. stupanj otvorenosti) dok

⁶ Jespersen, *Lehrbuch der Phonetik*, str. 190.

⁷ Isp. Grammont, nav. dj. str. 30. i d.

⁸ F. de Saussure, nav. dj. str. 57. i d.

⁹ Nav. dj. kod Grammont, *Traité*, str. 99.

¹⁰ Nav. dj. str. 98. i d.

foneme 3, 4 i 5. stupnja mogu biti konsonanti ili sonanti. Oni stoje između konsonanata u užem smislu i sonanata 6, 7, i 8. stupnja.

Kao prva stavka u razgraničavanju silabe u svakom jeziku važi: Antevokalski i intervokalski jednostavni konsonant pripada slijedećoj silabi: grčki: μένω, λόγος, lat.: *ca-no*, hs. *do-mo-vi-na*.

Kao drugu stavku možemo uzeti: Silabička granica ne može nikada biti iza konsonantskog kompleksa (prvih pet stupnjeva otvorenosti), već ili ispred ili unutar njega. Neispravna je stoga dioba: grčki ἄνθρωπος, kao i ἄνθρωπος, lat. *antr-um* kao i *a-ntrum*, hs. *stakl-o*. Bilo kod binarnog bilo kod ternarnog kompleksa treba u duhu dotičnog jezika pronaći koji dio pripada prethodnoj, a koji slijedećoj silabi. Završni dio prethodne silabe nazivamo implozivnim, a početni dio slijedeće silabe eksplozivnim. Silaba, naime, tipa PAP počinje zatvorom okluzive i njime završava, ali na taj način što se prvi zatvor preko trećeg stadija, eksplozije, otvara do maksime otvora u vokalu, da zatim postepenim smanjivanjem otvora dođe do ponovnog, tihog, implozivnog zatvora. Kako u svakoj silabi nalazimo uspinjanje i padanje, i kako centralni vokalski dio predstavlja vrhunac uspona ili otvora glasa, eksplozivni dio možemo zvati uzlaznim njezinim dijelom, a implozivni silaznim. Sam vokal već spada u silazni, implozivni dio. Eksplozivne elemente u silabi možemo prema Saussureu označavati znakom <, a implozivne elemente znakom >¹¹. Prema tome, grafički prikaz eksplozivnih elemenata riječi „πατήρ“ i „ἄνθρωπος“ bio bi: $\langle \rangle \langle \rangle \langle \rangle \langle \rangle \rangle \rangle \langle \langle \rangle \langle \rangle \langle \rangle \langle \rangle \rangle$ *pater*, *anthro-*
p o s. Silaba bi dakle bila slijed eksplozivnih i implozivnih fonema, ili uzlaznih i silaznih otvaranja¹².

Grčki i latinski jezik su, doduše, za nas, ako ih promatramo sa fonetske strane, mrtvi jezici. O tome svakako treba voditi računa, pa je potreban i veliki oprez kad se govori o njihovu fonetskom sistemu, a pogotovo o silabaciji. O silabičkoj delimitaciji kod ta dva jezika moderna fonologija može govoriti na temelju općih principa, zajedničkih svim, barem indoevropskim jezicima. Ono što je specifično za grčki, odnosno latinski jezik, riješit će nam grčka, odnosno latinska metrika, a zatim gramatičari koji su se dosta rano i kod Grka i kod Rimljana počeli baviti fonetskim pitanjima.

Od primarnog je tu značenja najprije grčka i latinka metrika. Naime, znamo da se metrički ritam u grčkoj i latinskoj poeziji sastojao u pravilnoj izmjeni dugih i kratkih slogova. Na temelju toga stvarane su unutar stiha jedinice koje su za naše raspravljanje vrlo važne. One nisu vezane granicama svake pojedine riječi, dapače cijepaju riječi i formiraju metričke jedinice, stope, nizanjem kojih nastaje stih kao harmonička akustična cjelina, a da se pri tom, barem naoko, ne vodi računa o rečeničnoj cjelini.

Mi danas dobro poznajemo narav grčke i latinske versificacije, te nam bilo grčki bilo latinski versifikatori daju prve sigurne podatke

¹¹ F. de Saussure, nav. dj. str. 57, 63. i d.

¹² Grammont, nav. dj. str. 99.

o pitanju silabacije. Pri tom ipak treba upotrebiti znatnu dozu opreza, jer postupak pojedinog grčkog ili latinskog versifikatora ne odražuje uvijek vjernu sliku govornog jezika. Kod svakog naime versifikatora nalazimo nešto posebno, što bismo mogli shvatiti da je ili tako osjećao izgovor upotrebljene riječi ili da se služio arhaizmima, odnosno da se na temelju pjesničke slobode služio starijem stanjem jezika. Osim toga metrika nam ipak ne rješava sve slučajeve.

Taj nedostatak grčkih ili latinskih versifikatora, ili radije njihovu nedosljednost i nepouzdanost ispravljamo na temelju podataka što ih nalazimo kod grčkih ili latinskih gramatičara.

No i tu je potreban veliki oprez. Grčki i latinski fonetičari nisu naime uvijek dovoljno određeni, ne prave oštre razlike između izgovora i pisane riječi. Latinski opet gramatičari ne prave kadšto dovoljno razlike između grčkog i latinskog fonetskog sistema, pa kad im nedostaju primjeri iz vlastitog jezika, služe se primjerima iz grčkog jezika, a da ne znaju to dovoljno opravdati.

Dva pravila grčke i latinske silabacije, kako ih nalazimo kod fonetičara od najstarijih vremena, bila bi:

1. Silaba može počinjati onim glasovima ili glasovnim kompleksima koji su mogući na početku riječi.
2. Silaba može završavati onim glasovima ili glasovnim kompleksima koji dolaze na svršetku riječi.

To bi bili kriteriji inicijalne ili finalne grupe u riječi. Oni na prvi pogled zadovoljavaju. Inicijalna, naime, grupa u isto vrijeme predstavlja početak silabe, njezin eksplozivni dio, a finalna grupa predstavlja završetak silabe, dakle njezin implozivni dio.

Ako bismo na tom principu rastavili grčku riječ *ἄνθρωπος* prva bi silaba bila *an-* jer se „n“ doista finalno pojavljuje, npr. u grčkom obliku *λέγομεν* ili *φρήν*. Druga silaba bila bi *-thrō-*, jer skupinu *thr-* nalazimo kao inicijalnu, npr. u riječima: *θρίξ* *Θράξ*.

Tim se jednostavnim pravilima protivni pitanje geminate u jednom i drugom jeziku. Na temelju grčke i latinske metrike znamo da je prva od geminata implozivni dio prethodne silabe, a druga eksplozivni dio slijedeće, što u svakom slučaju produljuje prethodni kratki slog. Stoga treba dijeliti: grč. *ἄλ-λος ἕμ-μα ἕπ-πος*; latin. *ter-ra, cel-la, ag-ger*. Međutim, konsonantima: *l, m, p* ne završava niti jedna grčka riječ. Znamo naime da su finalni konsonanti u grčkom jeziku samo: *n, r, s* (jednostavni), *ps, ks* (kombinirani ili složeni), *nks, rks* (binarna grupa). Prema tome pravilo 2. možemo korigirati ovako: Interni završeci silaba ne moraju odgovarati finalnom završetku riječi.¹³

Međutim, kriteriji inicijalne i finalne skupine samo su naoko tako jednostavni. Potrebno je stoga ogledati razne slučajeve granica silabe.

Silabe nisu uvijek odijeljene konsonantskim dijelom. Imamo, naime, silaba bez ikakva intervokalskog elementa. To je u tzv. nutarnjem hijatu. Tako ima u grčkom: *νέος, νεώς, νεάνιας, ἥρωες, λαός,*

¹³ Kuryłowicz, nav. dj. *Contribution*, str. 194.

ἔωσ, ἔλεωσ; latin. *idoneus, argenteus, sues, boum, posui* itd. Hijat nastaje osobito između vokala najviše otvorenosti: *e, o, a*. Kako smo kazali da već centralni vokal predstavlja implozivni dio, znači da je npr. u riječi *neos* prekinuti implozivni kratki lanac: $n \overset{<}{e} \overset{>}{o} \overset{>}{s}$.

Ako se otvoreni vokali *e, o, a* spajaju sa vokalima 6. stupnja (*i, u*, ne osjećamo nikakav hijat, već lako izgovaramo: ei, eu, oi, ou, ai, au). To su tzv. silazni diftonzi. Silazni diftong je implozivni lanac sastavljen od dvije foneme od kojih je druga manje otvorena. Kad izgovaramo taj diftong, čini nam se kao da se sonant produžava u drugom silaznom elementu grupe.¹⁴

Ako se vokali 6. stupnja (*i, u*) nađu ispred otvorenih vokala *e, o, a*, ni tada ne osjećamo hijata, već se glasovi *i, u* pretvaraju u poluvokale, u stvarnosti u spirante: ie, io, ia, ue, uo, ua . To bi bili uzlazni diftonzi.

Kod diftonga imamo dakle samo jedan vokal (sonant), dok je drugi dio po svojoj naravi konsonant. Kod uzlaznog diftonga prvi element predstavlja eksplozivni dio silabe. Ako se pred tim eksplozivnim dijelom nađe još jedan konsonant (isp. lat. *con-iicio*), bilo bi naravno da se dobije položajna duljina. Takvu položajnu dubljinu doista upotrebljavaju latinski versifikatori, i to po pravilu uvijek u složenicama kod kojih drugi dio počinje uzlaznim diftongom; isp. Verg. *Aen.* I 47: *Et sörör et coniuux*. . . ili opet II 519, 572, 579, 597, 711 itd. isp. još: *obicitur magis atque*. . . II 200. Dosta takvih primjera nalazimo i kod ostalih latinskih pjesnika.

Da se rimski versifikatori služe pozicijskom duljinom u skupini: konsonant+uzlazni diftong, vidimo po riječima: *pāriētibus, āriētē, ābiete* (ablativi riječi *pāries, āries, ābies*). Te riječi versifikator u stihu može upotrebiti na temelju metričkog produljivanja. To se postiže tako da se glas *-i-* u drugom slogu pretvori u *i-* konsonant. Tako nalazimo kod Vergilija:

Haērēnt | pāriēti|bus scalae (*Aen.* II 442).

. . . lābāt | āriētē | crebro (*Aen.* II 492)

. . . et pictas | ābiētē | puppis (*Aen.* V 663)

U grčkoj versifikaciji ne nalazim primjera ovakve vrste pozicijske duljine. Siniceze, kao $\chiουσέω$ (*Hom.* A 15), $\thetaεοί$ (*Hom.* A 18), $\betaουλέων$ (*Hom.* A 273) ne djeluju na prethodni slog, koji je inače već po naravi dug. U stihu A 403: $\deltaν Βρῖᾷ | ρεων$ — vidimo jasno da siniceza ne djeluje na prethodni kratak slog.

Kod silaznog diftonga drugi njegov element predstavlja implozivni dio. Naučili smo da su silazni diftonzi po naravi dugi, mada im je prvi element kratak. Oni su dugi po svom drugom elementu, kao što inače svaki drugi implozivni dio produljuje silabu pred eks-

¹⁴ F. de Saussure, nav. dj. str. 76.

plozivnim dijelom druge silabe. Razlika je ipak u tome što zadnji slučaj zovemo položajnom duljinom, dok za diftong velimo da je po naravi dug, tj. diftong je dug bez obzira na sredinu u kojoj se nalazi.

No to upravo smatram spornim pitanjem. Znamo naime da su grčki diftonzi *ai*, *oi* u nominativu-vokativu pl. *a-* i *o-*deklinacije kratki: *ἄνθρωποι*; isto tako je kratko „*ai*“ u *λέγεται λέγονται* A opet iz grčke metrike nam je poznat zakon pokraćivanja diftonga pred vokalom slijedeće riječi: isp. Homer A 14

στέμματ' ἔχων ἐν χερσὶν ἐκτρίβλου Ἀπόλλωνος — ἢ
'Ατρεΐδαι τε καὶ ἄλλοι ἐυκνήμιδες Ἀχαιοί (A 17).

Ovo metričko pokraćivanje diftonga *-ou*, *-ai*, *-oi* najbolje se daje protumačiti time što se u metričkoj jedinici (*ἄλλοι ἐ-*) ili između dvije povezane metričke jedinice (*ἐκτρίβλου Ἀπολ-; δαι τε καὶ ἄλλοι ἐ*) implozivni dio diftonga stao osjetati kao eksplozivni dio slijedeće silabe: *vapo*, *jälöjě*. A na taj način silazni diftonzi su isto što i grupe: *el*, *er* (4. stupanj otvorenosti), *em*, *en* (3. stupanj otvorenosti). Jedina je tu razlika u stupnju otvorenosti. Ako se silazni diftonzi nalaze pred konsonantom, onda je otvorenost njihova drugog dijela najveća u odnosu na druge spomenute grupe, i to ih ustvari i odvaja od njih, a uže spaja sa prethodnim vokalom. Ali ako se oni, osobito u metrici, nalaze pred vokalom, oni ustvari prelaze u spirante: *j*, *v*.

Prema tome ne smatram istim fonetskim procesom metričko pokraćivanje dugog vokala pred vokalom (isp. Homer A 15: *χρυσέω ἀνά* A 299: οὔτε σοὶ οὔτε τῷ ἄλλῳ, ἐπέι...) i pokraćivanje diftonga. Dug vokal pred vokalom gubi jednostavno jednu moru, dok kod silaznog diftonga njegov implozivni dio prelazi nekako u eksplozivni dio slijedećeg vokala, a time je nestalo razloga duljine diftonga, što on sada ustvari i nije.

U tome mi se grčka verifikacija čini logičnijom i prirodnijom nego latinska.

Pokraćivanje diftonga nalazimo vjerojatno u Vergilijevoj Eneidi (III 211): *Insūlaē Ionio*. . . koji se drukčije ne da ni protumatii; u trećoj stopi vidimo sinicezu.

Interna silaba, dakle, može biti ili bez intervokalskog dijela, ili je taj intervokalski dio predstavljen drugim dijelom diftonga. Mnogo je veći broj silaba kod kojih se intervokalski element sastoji od jednog konsonanta, otvorenosti od 0 do stupnja 3. Taj konsonant, kako smo ranije kazali, pripada slijedećoj silabi i tvori njezin eksplozivni dio, dok je prethodna silaba bez svog implozivnog dijela.

Imamo opet dosta slučajeva da se intervokalski element sastoji od konsonantskog kompleksa, gdje se teško daje primijeniti pravilo inicijalne i finalne grupe. O tome treba nešto više kazati.

Prema Hermannu¹⁵ svi su interni binarni kompleksi u starijem grčkom iza kratkog vokala pripadali obim silabama, i tako pravili

¹⁵ Eduard Hermann, *Silbentrennung im Griechischen und in den anderen indogermanischen Sprachen*, Göttingen 1923, str. 94—96; i još: La Roche, *Homerische Untersuchungen*.

poziciju. Prema tome imamo: Νέσ-τορα, πίνον-τα, ἔμ-πης ἔρ-γα θερ-μά
λοετ-ρά, εὐπ-λόκαμος, τετυγ-μένος.

Stara i klasična grčka kao i latinska metrika pretpostavlja doista složeni karakter svih binarnih kompleksa, uključujući tu dašto i geminate koje su vjerojatno i utjecale na ovakvu silabaciju. Prvi element kompleksa pripada prethodnoj silabi, bez obzira da li je to finalni dio grčke riječi, dok drugi dio pripada slijedećoj silabi. Nužno je stoga da i svi ternarni i kompliciraniji kompleksi pripadaju obim silabama. Tako imamo u grčkoj metrici:

Homer, Ilijada, 8. pj. stihovi 1—9: ἐκίδ-νατο, κέκ-λυτε, ὄφρα, τάχισ-τα;
u latinskoj, kod Vergilija, Eneida, u 6. pj.: *dis-piciunt, pes-tes inoles-
cere, sus-pensae*.

Prema tome, svi binarni interni kompleksi sastojali su se u starijem grčkom i starijem latinskom jeziku od implozivnog i eksplozivnog dijela, pa i onda ako je to bio poznati kompleks okluziva + likvida. Takvo stanje nalazimo kod Homera i pjesnika s Lezbosa, a kod Rimljana u Plauta. Ali imamo već kod Homera, a pogotovo kod antičkih komičara slučajeva da okluziva + likvida predstavlja samo eksplozivni dio slijedeće silabe, pa prema tome ne pravi pozicije. To nalazimo kod Homera u često ponavljanoj formuli

καί μιν φωνήσας ἔπεα πτερόεντα προσηύδα (A 201)

ili u još kojem osamljenom primjeru.

Znači da je došlo do premještanja silabičke granice od πατ-ρός u πα-τρός¹⁶.

Kako je došlo do premještanja silabičke granice kod kompleksa okluziva + likvida, dalo bi se ovako protumačiti:

Kod kompliciranijih intervokalskih kompleksa, kao: κέντρον, νίπτρον, θέλκτρον — jasno proizlazi da završna skupina *-tr-* predstavlja eksplozivni dio: κέν-τρον, νίπ-τρον θέλκ-τρον; naime, penultima kompleksa *-t-* može se u izgovoru priključiti samo ultimim kompleksa, tj. likvidi. Kod νίπτρον labijalnu okluzivu dijelimo od dentalne upravo zbog slijedeće likvide, koja na temelju višeg stupnja otvornosti pravi zgodan prijelaz u maksimu otvora u vokalu „o“: $n \ i \ p \text{ — } t \ r \ o \ n$. To isto kažemo i za primjer θέλκτρον. U prvoj silabi implozivni je dio skladno silazno formiran od likvide + okluziva, da se u istoj uzlaznoj skladnosti počne otvarati slijedeća silaba.

Primjeri u kojima dentalna okluziva dolazi između nazala i likvide, kao što je u: κέντρον, ἀνδρός, najjasnije pokazuju da okluziva + likvida prave eksplozivni dio; prethodna se naime silaba zatvara djelomično finalnim glasom „n“, dok slijedeća počinje totalnim zatvorom u dentalu i otvara se preko likvide do maksime otvora u vokalu.

¹⁶ Isp. Kuryłowicz, nav. dj., str. 197.

Čini mi se stoga vjerojatnim da su upravo ti kompliciraniji kompleksi utjecali i na binarne komplekse: *-tr-* je postalo eksplozivno u μέτρον, jer je eksplozivno u νίπ-τρον i θέλι-τρον¹⁷.

To bi se dalo i ovako protumačiti: Kratki slog po pravilu može produljiti samo implozivni dio, jer se njegovo trajanje može osjetiti.¹⁸ Tako npr. u riječi „svatko“ osjećamo da je prijelaz sa prvog sloga na drugi zadržavan izgovaranjem dentalne okluzive kao implozivnog dijela, dok se eksplozivni gutural tako brzo slije sa vokalom „o“ da mu ne primjećujemo trajanja. To isto imamo i kod drugih kompleksa (*sp-*, *st-*, *sc-*, *kt-*, *pt-*), koji inače mogu praviti eksplozivni dio: ali to je prekinuti eksplozivni lanac, bilo da je naprijed spirant sa višim stupnjem otvorenosti bilo okluziva sa istim stupnjem otvorenosti. A taj prekinuti eksplozivni lanac jednako djeluje na prethodnu silabu kao i njezin implozivni dio.

Drukčije je to kod kompleksa okluziva + likvida. Kako je likvida znatno višeg stupnja otvorenosti nego okluziva, dobijemo kontinuirani eksplozivni lanac kojemu trajanje uopće ne primjećujemo: *pa-tris*, *tene-brae*. Slivenost je čistih likvida (*l*, *r*) sa okluzivama naravnija negoli nazala upravo zbog njihova višeg stupnja otvorenosti.

Kako se inače postupalo sa intervokalskim konsonantskim kompleksom u klasično doba grčkog jezika, ne može se ništa sigurno kazati. Prve važne podatke o tome nalazimo tek kod grčkog gramatičara iz 1. st. n.e. Herodijana.¹⁹ Kod njega imamo već poznato pravilo: Interni binarni skupovi koji inače dolaze na početku grčke riječi pripadaju istoj silabi, npr.: κτύπος, κτῆμα: τί-κτω, πτώσις: πί-πτω, σθένος: Δημοσθένης, θρόνος: τι-τρόσκω, dok grupa konsonanata koja se ne pojavljuje na početku riječi dijeli se unutar riječi na obe silabe: ἄν-θος ἔρ-γον (likvida + okluziva).

Herodijan međutim spominje kao izuzetke grupe konsonanata: *thm-*, *phn-* *chm-*, *km-* *gd-*, *sg-* *sd-*, koje nikada ne tvore inicijalnu grupu, a ipak se interno ne dijele, tj. prave samo eksplozivni dio slijedeće silabe, npr.: ἵ-θμα, ἄ-φνειός, ὅ-γδοος, ἀ-γμή, ἄ-κμή, φά-σγανον, θεό-σδοτος.

Kako je došlo do takve promjene u kasnijem grčkom jeziku?

Interna binarna skupina okluziva + nazal, o kojoj govori Herodijan, mogla se lako osjećati kao eksplozivni dio slijedeće silabe, jer se one interno izgovaraju slično skupinama okluziva + likvida, pa u kasnijoj metrici i ne prave pozicije. Po stupnjevima otvorenosti fonema nazali su za jedan stupanj zatvoreniji od likvida, pa im stoga slijevanje sa prethodnom okluzivom nije tako prirodno i tečno, ali kako su oni dva stupnja otvoreniji od okluziva, time oni ipak privlače k sebi okluzivu i prave skupa s njom eksplozivni kratki neprekinuti lanac. Okluziva sa nultim stupnjem otvorenosti započinje otvarati slijedeću silabu, te bez zapreke preko višeg otvora u nazalu dolazi do maksime otvora u vokalu.

¹⁷ Isp. još o tome: Kuryłowicz, u članku: *Les racines set et la loi rythmique ili* (Rocznik Orientalistyczny XV).

¹⁸ F. de Saussure, nav. dj. str. 75.

¹⁹ Kod Hermanna, nav. dj. str. 129.

Nešto je slično sa bilabijalnim (*ph*), odnosno sa interdentalnim (*th*) ili velarnim (*ch*) spirantima + nazal: *phn-*, *thn-*, *chm-*. U doba Herodijanovo glasovi *th*, *ph*, *ch* još nisu bili spiranti, već bezvučne okluzivne aspirate, kako ih u to vrijeme još uvijek Rimljani transkribiraju. Okluzivne aspirate su doduše kombinirani glasovi, nešto slično kao i *ps*, *ks*, *dz*,²⁰ s tom razlikom što aspirirani dio ne pravi nikakva šuma trenja poput ostalih spiranata, već šum daha, pa su stoga i otvoreniji od ostalih spiranata. Dok kombinirani glasovi posve pravilno prave poziciju u grčkoj i latinskoj metrici, aspirate je ne prave. Znači da su se one ipak osjećale kao jednostavni glasovi, što će pogotovo biti kasnije kad prijeđu u prave spirante.

Teže je shvatiti Herodijanov stav o binarnim skupinama: *sg-*, *sd-*, *gd-*. To dosta sretno rješava J. Kuryłowicz tzv. praznim slučajevima što on proteže i na grupe okluziva + nazal.²¹ Inicijalna naime konsonantska grupa ili je stvarna, kao kod: *πνέω*, *θνητός*, *τλήμων*, *βλάπτω*, *βρῶσις*, *κτάω*, *πτῶσις*, — ili pak može egzistirati. Ako imamo inicijalnih grupa dental + nazal, labijal + nazal, gutural + nazal u primjerima: *τιῆσις*, *δητός*, *πνέω* isto tako možemo očekivati primjere sa: *thm-*, *phm-*, *chm-* i *km-*. Budući da ih jezik ne poznaje kao inicijalne grupe, zovemo ih „prazni slučajevi“. U pogledu delimitacije silaba nema razloga da s njima ne postupamo kao i sa stvarnim inicijalnim grupama.

Isto tako, kao što imamo slučajeva za inicijalnu grupu gutural + dental u primjeru *κτάομαι* i *χθές* i grupu *gd-* možemo uzeti kao „prazni slučaj“.

Inicijalna grupa *s* + zvučna okluziva predstavljena je primjerom *σβέννυμι* (*s* + labijal), a nema razloga da ne očekujemo inicijalne grupe i *sg-*, *sd-* + gutural, *s* + dental).

No pitanje je: Da li je Herodijan time dao ortografska pravila govornog jezika ili u tom treba gledati i tradicionalan izgovor?

Kuryłowicz je za drugo rješenje, a izvodi to ovako: U *κοινή* grčki je konsonantizam doživio bitne izmjene. Geminate su npr. zamijenjene jednostavnim glasovima. One su dakle izgubile implozivni, a sačuvale samo eksplozivni dio. Na temelju toga dade se zaključiti da su se tada svi stvarni ili mogući inicijalni kompleksi smatrali interno eksplozivnima. Prema tome Herodijanova pravila bila bi u skladu sa stanjem jezika koji je izgubio geminate i koji je sve inicijalne stvarne i moguće komplekse riječi smatrao i inicijalnim kompleksima silabe.²³

Kod grčkih gramatičara mlađih od Herodijana postoji međutim nesigurnost u pogledu ortografije interne grupe *s* + okluziva, *s* + okluziva + likvida. Po Herodijanu oba dva kompleksa pripadaju drugoj silabi, dakle: *ἀ-σκιός*, *Ἄ-σκληπιός*. Međutim, gramatičar Teodozije (4. st. n.e.) ostaje neodlučan kad kaže: Da li je „*s*“ u *ἀσθενής*

²⁰ Isp. Grammont, nav. dj. str. 108.

²¹ Isp. Kuryłowicz, nav. dj. (čl. *Contribution*) str. 203 i d.

²² Na temelju zakona asimilacije konsonanata jedini mogući slučajevi grupe gutural + dental; naime: *kt-*, *gd-*, *chth-*.

²³ Isp. Kuryłowicz, nav. dj. (*Contribution*), str. 203 i d.

finalno slovo prethodne silabe ili inicijalno slijedeće? — Seksto Empirik (2. st. n.e.) kaže: „Slobodno je „s“ u Ἀριστίων dodijeliti bilo prethodnoj bilo slijedećoj silabi.²⁴

Sam Herodijan kaže na jednom mjestu²⁴ za interne sigma-grupe: „Svaka silaba koja završava na „s“ drži i slijedeću silabu koja počinje sa sigma“. To se daje protumačiti kao da sigma pripada objema silabama, kako nalazimo i kod grčkih natpisa iz tog vremena.²⁵ Oni nam naime, donose mnogo primjera inače neopravdanih geminata, kao: Σεβασσοῦ, ἄριστον, ὁστέα, κόσσοι, δεσσοῦ itd. — Te nam grafije govore da silabička granica pada unutar konsonanta „s“ i na taj način da je on istodobno i implozivan (*aris-*) i eksplozivan s ostalom konsonatskom grupom (*-ston*). Možda time Herodijan rješava i pitanje nestalnosti ostalih gramatičara u pitanju kompleksa *s + okluziva*.

Ako Herodijanove podatke uzmemo kao ispravne, u pitanju grčke kvantitete desile su se doista znatne promjene. Poziciju naime u njegovu vrijeme više ne tvore binarni stvarni ili mogući inicijalni kompleksi. Međutim, u isto vrijeme latinska metrika, koja u mnogočem oponaša grčku, još ne pokazuje istu tendenciju. Ali navodi latinskih gramatičara iz 2. 3. i 4. st. n.e. govore nam možda o istoj pojavi i u latinskom jeziku. Kod njih ćemo naći već poznato pravilo silabacije: Silaba nikada ne može završiti na konsonant koji se lako daje izgovoriti na početku slijedeće silabe, tako: *pote-stas*, *no-ster*, *a-mnis*, *ma-gnus*, *a-gmen*.

Servije²⁶ riječ „*aspice*“ dijeli u *a-spice* na temelju inicijalne skupine u riječi *spica*. Riječ „*amnis*“ dijeli u *a-mnis* na temelju grčkog, *Mnesteus*. Isto tako Terencije Maurus²⁷ dijeli *o-mnis*, Marije Viktorin (VI 29. 20 K) *a-mnis*. Međutim, tu oni napuštaju teren latinskog jezika, očito na temelju delimitacije silaba u grčkom jeziku. Naime, latinski jezik ne poznaje inicijalne skupine *-mn-*, pa stoga oni svjesno traže utočište u grčkom leksiku. Tako čitamo kod Servija (oko 4. st. n.e.) na citiranom mjestu: „Plane scire debemus, conexiones quod dico consonantium non eas quae latinis syllabis congruunt, sed etiam quae graecis, excepta scilicet ea syllaba quae constat de „b“ et „d“, quae in latinum sermonem numquam ita transiit, ut cohaereat, ut est bdella; quando enim scribimus „abditur“, non possumus „a“ in una syllaba ponere et „b“ et „d“ in sequenti“.

Kod Servija na citiranom mjestu nalazimo vrijedno svjedočanstvo i za geminate. Riječ *attulit* on cijepa u *at-tulit* uz tumačenje: „non possumus duo *t* sequenti syllabae dare, quia nullus sermo invenitur,

²⁴ Kod E. Hermanna, str. 130.

^{24a} Kod E. Hermanna, str. 126.

²⁵ Kod Kuryłowicza, nav. dj. str. 205 i d.

²⁶ *In Don*. IV, 427. 20 K — Latinske gramatičare navodim prema: W. M. Lindsay, *Die Lateinische Sprache*, übersetzt von Hans Nohl, Leipzig 1897, od str. 149 i d.

²⁷ VI, 351, V 879 K (kod Lindsay.-a).

²⁸ VII, 12. 1 K (kod Lindsay.-a).

qui a duabus *t* consonantibus inchoetur, et hoc in ceteris consonantibus observabimus“.

Kod Vindeksa Cezelija (Caeselliusa, 2. st. n.e.) imamo potvrdu za binarne i ternarne *s*-skupine: *pote-stas*, *no-ster*, *lu-strant*, *claustrum*, *ro-strum* (kod Kasiodora VII 205, 1 K). Iste podatke nalazimo i kod Dositeja (4. st. n.e.; VII 387. 4 K), kod Flavija Kapera (2. st. n.e.; VII 96. 9 K), kod Priscijana, posljednjeg značajnijeg latinskog gramatičara iz 7. st. n.e. (I p. 50 H) za: *pa-scua*, *lu-scus*, *Co-snus*, *pro-spera*, *te-stis*. Priscijan čak labijalnu i guturalnu zvučnu okluzivu pripaja dentalu: *My-gdonides* (I p. 42 H).

Međutim, svi su složni u cijepanju likvide i okluzive ili „s“: *car-pe*, *Por-cius*, *sal-vo*, *ner-vus*, *vol-vo*, *lar-va*, *pul-vis*, *dor-sum*. Jednako složno spajaju okluzivu i likvidu: *ma-gnus*, *di-gnus*, *a-gnus*, *si-gma*, *pu-gna*, *a-gmina*, *A-tlas*, *ae-thna*, *dra-chma*.

Kod Priscijana nalazimo i ternarne komplekske: labijalna ili guturalna okluziva + dental + likvida: *vi-ctrix*, *sce-ptum* (I p. 42 H).

Neki su se gramatičari kolebali u cijepanju binarnih i ternarnih *s*-skupina, pa nalazimo npr. *nes-cio*, što Terencije Scaurus²⁸ odbacuje i zalaže se za *ne-scio*. No to je vjerojatno ono isto što nalazimo i kod grčkih natpisa za *s*-komplekse (*kossmou* itd.), gdje sigma pripada objema silabama. Tako i kod nekih latinskih gramatičara nalazimo: *nes-scio*.

Ovo se, dakle, može kazati sa sigurnošću: Svi latinski gramatičari cijepaju na dvije silabe samo skupinu: likvida + okluziva ili „s“, dok druge komplekse (*s* + okluziva + likvida, okluziva + likvida, *s* + okluziva, gutural ili labijal + dental) stavljaju u slijedeću silabu. To bi odgovaralo stavu grčkih gramatičara o inicijalnim stvarnim ili mogućim grupama.

Mada stavove poznijih grčkih i latinskih gramatičara možemo dijelom shvatiti kao da žele dati ortografska pravila, ipak nam oni govore o novom osjećaju u jeziku, što će se osobito očitovati kad u metrici naglasak preuzme funkciju kvantitete slogova.

Sarajevo.

Š. Šonje.